

A. ROSINAS

KAI KURIŲ DEIKTINIŲ ŽODŽIŲ, INTENSIFIKATORIŲ IR PRIEVEIKSMIŲ KILMĖS KLAUSIMU

§ 1. Šiuolaikinių diachroninių kalbos tyrinėjimų sėkmė priklauso nuo daugelio faktorių, bet svarbiausias iš jų yra tyrinėtojo sisteminis požiūris į kalbą ir atsparumas atomistiniam metodui. Jaunagramatikių metodų ir terminologijos¹ fetišizavimas kalbos evoliucijos tyrinėtoją paprastai nuveda į klystkelius². Dauge lyje teorinio pobūdžio darbų gerai išaiškinta atomistinio metodo esmė³ ir taikliai apibūdinta jo žala šiuolaikiniam lingvistikos mokslui⁴.

§ 2. Akivaizdus atomistinio metodo taikymo kalbos evoliucijos tyrinėjimuose pavyzdys yra deiktinių žodžių *ve*, *va*, *vo*, *vei* kilmės aiškinimas, kurį pirmasis suformulavo K. Būga⁵ ir kurio tebesilaiko kai kurie šiuolaikiniai tyrinėtojai⁶. K. Būgos nuomone, rytų aukštaičių *va* ir rusų *вом*, plg. tarmių *вomo*, „kilusiu yra iš žuvusio parodomojo (demonstratyvum) įvardžio **vas* „anas“⁷. Kalbamojo deiktiko giminaičių K. Būga randa ir kitose indoeuropiečių kalbose, plg.: skr. *va* ir *i-va* „wie, gleichsam“, r. *э-ва* „sie da!“ (iš *évo*), serbų *e-vo* „da, da schau!“ ir t.t. Toks atomistinis lyginimas su kitų indoeuropiečių kalbų panašios išorinės struktūros faktais gal ir turėtų kokią prasmę, jei juo būtų galima tvirtai pagrįsti dviejų ar trijų tolimojo rodymo įvardžių (*anas*, **avas* ir **vas*) egzistavimo būtinybę ir jų funkcijas lietuvių prokalbės laikais. Tačiau atomistiniais metodais to padaryti neįmanoma. Įvardžių **avas* ir **vas* buvimo negalima įrodyti ir šiuolaikiniu vidinės rekonstrukcijos metodu. Patikrinus lietuvių kalbos deiktinių žodžių inventorių ir palyginus

¹ Plg. Георгиев В. Основни проблеми на славянската диахронна морфология. — София, 1969, с. 13.

² Plg. Gramatinės kategorijos ir jų raida (LKK, t. 18). — V., 1978, p. 125–137.

³ Žr. Helbig G. Geschichte der neueren Sprachwissenschaft. — Leipzig, 1970, S. 17.

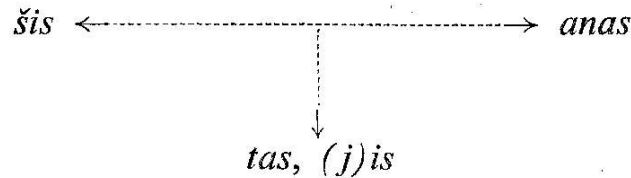
⁴ Plg. Мартине А. Распространение языка и структурная лингвистика. — В кн.: Новое в лингвистике. М., 1972, вып. 6, с. 86.

⁵ Žr. Būga K. Rinktiniai raštai. — V., 1959, t. 2, p. 46–47.

⁶ Žr. Valeckienė A. Lietuvių kalbos bevardės giminės įvardžių kilmė. — Кн.: Gramatinės kategorijos ir jų raida (LKK, t. 18), p. 86, 89, 91, 92.

⁷ Žr. Būga K. RR, t. 2, p. 46.

jį su latvių ir prūsų kalbos atitinkamų deiktinių žodžių inventoriumi, lietuvių prokalbei galima rekonstruoti tokią trinarę deiktinę sistemą⁸:



Įvardį **vas*, kaip deiktinės sistemos tolimojo rodymo narį, būtų galima rekonstruoti tik tuo atveju, jei nors vienoje lietuvių šnektoje būtų išlikęsrieveiksmis, kurio komponentu eitų šaknis *va-*: **vadien*, **vopus*, **vakart*, plg.: *šiandien*, *šiopus*, *šikart*⁹. Šis argumentas yra svarbus dėl to, kad nykdami parodomieji įvardžiai paprastai palieka savo buvimo pėdsakųrieveiksmių sistemoje. Pavyzdžiui, žemaičių šnektose trinarai deiktinei sistemai pereinant į dvinarę, o vėliau – į vieninarę, artimojo ir tolimojo rodymo įvardžiai savo buvimo pėdsakų yra palikęrieveiksmių sistemoje, plg.: *šiñ.dī.n*, *šiñ.dīn* / *anuñ.di.n* Kuršėnai, *š'uõpus ventuõs* / *anuõpus ventuõs* Kuršėnai, Šaukėnai, Varputėnai ir kt. Be to, dalelytes *va-vo*, *ve* ir *vei* laikant spėjamojo įvardžio **vas* „anas“ reliktais, sunkiausia motyvuoti jų reikšmės pasikeitimą. Juk iš tikrųjų kalbamosios dalelytės visose lietuvių šnektose yra ne tolimojo (kaip to reikėtų laukti), o artimojo rodymo žodžiai, plg.: *Vè kaip šuo šoka Švėkšna*; *Vei koki puikų pypki [...] nu pono daktaro* (gavau) BsP I 87 ir kt., lat. *vèi² kur ir!* Prauliena. Artumo reikšmę turi ir jų junginiai su įvardžiais *šitas* ir *tas*, plg.: *Šitą ve laišką gavome prieš šliūbą* (Lazdynų Pelėdos „Klaida“), *vaĩtas < va itas*¹⁰ „štai šitas“ Adučiškis, *va-tàs*¹¹ „štai tas“ Kaniava. Todėl, atsižvelgiant į sistemines ir semantines ypatybes, kalbamųjų deiktinių žodžių negalima laikyti įvardžio **vas* reliktais.

Kadangi aptariamųjų deiktinių žodžių pagrindinė funkcija yra asmenų, daiktų ar veiksmų tikslesnė lokalizacija, jie semantiškai ir funkciškai susisieja su kitais tokio pat tipo žodžiais, atliekančiais tas pačias funkcijas, t.y. su žodžiais *reg*, *re*, *žiū*, *žiu*, lat. *re*, *re'če*, *raũ*, *raũ*, plg.: *Règ kur eina žmogus! Ar pažįsti?* Dusetos (LKŽ XI 359); *Re, latvis arvažiuoja Vaižg*¹² (LKŽ XI 344); *Rėkur kiškis par lauką bėga!* Biržai; *Žiũ, ir jis čia!* DLKŽ 967; lat. *re kur jātnieks jāj pa ceļu!* Aizupe; *re'če viņš ir!* Aizupe; *raũ²* „žiūrėk“ Bauska, Kandava ir kt.

⁸ Plačiau žr. Rosinas A. Baltų kalbų parodomųjų įvardžių funkcijų ir reikšmių klausimu. – *Baltistica*, 1976, t. 12(2), p. 153; taip pat jo. Deiktinės sistemos baltų kalbų tarmėse. – *Baltistica*, 1982, t. 18.

⁹ Tas pat pasakytina ir apie spėjamąjį įvardį **avas* (žr. žemiau).

¹⁰ Žr. Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. – V., 1966, p. 442.

¹¹ Daugiau pavyzdžių žr. ten pat.

¹² Šaltiniai trumpinami taip pat, kaip „Lietuvių kalbos žodyne“.

Šie deiktiniai žodžiai, be abejonės, yra veiksmažodžio *žiūrėti* (lat. *skatīt*) ir jo sinonimų imperatyvo fonetinės redukcijos rezultatas, t.y.

liet. *žiūrėk* → *žiū* → *žiu*
 liet. *regi* → *reg* → *re*
 lat. **redz(i) še* → *re'če*
 lat. **redzi* → *re*
 lat. *raug(i)* → *rau*

Autosemantinių žodžių redukcija, pereinant jiems į gramatinių žodžių klasę, yra visiškai normalus reiškinys kiekvienoje kalboje. Baltų kalbose tokios redukcijos atvejų yra taip pat nemaža. Čia galima paminėti junginio **kas žinā* redukcijos variantus lietuvių (ir **kas zinā* latvių) šnektose, plg.: liet. *kaž, kaži, kažna, kana*¹³ ir kt., lat. *ka'zi* Birži, plg. lat. *diez* ← *dievs zina* (*koļkōzī diez kuo nevaru iēt Ērgeme, Valka*). Ryškus redukcijos pavyzdys yra optatyvo forma *jeib* (← **jeibi* ar **jei bē*)¹⁴, plg.: *Jeib mums bernelis negimes / Butu wifas Swiets prapules* MŽ 192 ir kt.¹⁵

Aptartųjų *žiūrėti* sinonimų redukcijos akivaizdumas ir jų perėjimas į deiktinių dalelyčių klasę leidžia daryti prielaidą, kad ir dalelytės *ve, va, vei* yra veiksmažodžių *veiz(d)ėti*, lat. **vei(z)dēt*, plg. *viedēt*, ir *vėrties* imperatyvų redukcijos rezultatas:

liet. *veiz(d)ėk, veiz(d)i* $\begin{cases} \text{-----} \rightarrow ve \text{ (-----} \rightarrow va) \\ \text{-----} \rightarrow vėi \text{ (veī)} \end{cases}$
 lat. **vei(z)di* → *vei*
 lat. *veries* → *ve*¹⁶

Iš schemos matyti, kad lietuvių šnektose *ve* ir *vei*¹⁷ yra vieno veiksmažodžio redukcijos padarinys, o latvių – dviejų (plg.: **vei(z)di* ir *veries*). Lietuvių šnektų

¹³ Plačiau žr. *Baltistica*, t. 17.

¹⁴ Žr. Kazlauskas J. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. – V., 1968, p. 402.

¹⁵ Autosemantinių žodžių perėjimo į gramatinių žodžių klasę fonetinės redukcijos ypatybės dar nėra ištirtos (plg. Макаев Э. А. *Общая теория сравнительного языкознания*. – М., 1977, c. 154). Tačiau tokia redukcija būdinga daugeliui kalbų. Pavyzdžiui, armėnų kalboje veiksmažodžių būsimąjo laiko dalelytė *ka*, plg. *kgrem* „rašysiu“ yra kilusi iš modalinio veiksmažodžio trečiojo asmens formos, plg. sen. armėnų *kamim, kamis, kami* „aš noriu, tu nori, jis nori“ (žr. Макаев Э. А. *Указ. соч.*, c. 151), plg. serbų *ću dati* arba *daću* „duosiu“ su *ću* ← *hoću, hòtjeti* „norėti“, gr. *θά κάνω* „padarysiu“, kurios *θά* ← *θέλω* „noriu“, bulgarų būsimąjo laiko dalelytė *уе* ← **xъštъ* (žr. Макаев Э. А. *Указ. соч.*, c. 153).

¹⁶ Dėl latvių *ve* kilmės iš *veries* žr. ME (= Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. – Rīgā, 1929–1932), s. 4, lpp. 514, o dėl *vei* kilmės iš **vei(z)di* žr. ME, s. 4, lpp. 522.

¹⁷ Imperatyvo redukcijos rezultatu *vėi, veī* laikė ir E. Frenkelis, žr. Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. – Göttingen, Bd. 2, S. 1212.

va čia nesunkiai paaiškinama lietuvių šnektų polinkiu nekirčiuotą *e* versti *a*, plg.: *avavė* Geistarai, vns. vard. *sasuõ* „sesuo“ ir vns. gal. *sė.seri*. Aleksandravėlė, Alanta ir kt., *Pyvasà < Pyvesà (Papyvėsiai)*¹⁸. Kadangi *ve* dažnai būna nekirčiuotas, jo virtimas *va* daugelyje šnektų negali kelti abejonių¹⁹.

Kalbamuųjų deiktinių žodžių pagrindu tarmėse susiformavo naujų dalelyčių, jaustukų. Jų darybos būdai yra šie: 1) nusistebėjimo reikšmės jaustukas *a* ar *o* + *ve* arba *va*, arba reduplikacinis *vavė*, *vavà*, pvz.: *Avė koks užsispyrėlis* Geistarai; *Avà kiek vandens pribėgo* Rudamina; *Avavė, duosiu aš jam giliuot!* Geistarai; *Avavà, koks mandročius* Geistarai; *Ovà*²⁰ *radau!* Rodūnia; 2) prieveiksmis *ana* + *ve*, pvz.: *Anavė ir jis ateina* Geistarai; 3) *ve* + *kur*, plg. *vėkur* Geistarai; 4) *ava*, *ave* + *kur*, pvz.: *Nugi avàkur padėjau* (maišą) Rudamina; *Avėkur obuolys nukrito* Keturvalakiai; *Ar nematai, avėkur peilis* Geistarai; 5) *av(a)*, *av(e)* + *re* → *aure* „antai, tenai“, plg.: *Nefa išg aure ateit lietus* [...] DP 520; *Jis aurė eina* Surviliškis; *Aurė kur galvijai!* Kupiškis; *Aurė gandras varles gauda* Klaipėda; 6) *an(a)*, *va* + *re* + *kur* → *anrėkur* → *anrėkui* (plg. *aplinkui*), *varėkur*, plg.: *Anrėkui jau dalgė kliuksi* Tverečius; 7) *re* + *kur*, plg.: *Rėkur kiškis par lauką bėga* Biržai ir kt.

E. Frenkelis lietuvių *aure* „siehe da“ ir kitus tos šaknies žodžius (*avė*, *avà*, *avavà*) sieja su spėjamu tolimojo rodymo įvardžiu **avas* (plg.: s. sl. *ovъ* „jener“, s. i. *avóh* „jener beiden“ ir kt.). Jo nuomone, net ir „priesaga“ *-re*, turinti atitikmenų kitų indoeuropiečių kalbų žodžiuose, pvz.: gr. *δεῦρο* „hierher“, avestos *avarə* „hierher“, plg. liet. *varākui*, *unrākui*²¹. Tokios išvados dar kartą akivaizdžiai įrodo, kad atomistinis tyrinėjimas yra palankiausias metodas įvairių romantinių mitų kūrybai, pretenduojančiai į didelių atradimų rangą²². Tačiau nei minėtieji K. Būgos, nei kalbami E. Frenkelio išplėsti iš sistemos faktai, atsitiktinai sutampantys su kitų indoeuropiečių kalbų panašiais faktais, nėra argumentas prielaidai, kad lietuvių prokalbės deiktinė sistema, be *ana-* kamieno įvardžio, galėjo

¹⁸ Žr. Zinkevičius Z. LD, p. 59, 165 (43 išnaša).

¹⁹ Į *vo* kai kuriose šnektose galima žiūrėti kaip į kirčiuotą *va* variantą, plg.: *pòc* „pats“ ir *paći* „pati“ Tverečius (žr. Būga K. Rinkiniai raštai. – V., 1961, t. 3, p. 826). Pietų aukštaičių šnektų *vo* gali būti kilęs iš dalelytės ar jaustuko *o* su protetiniu *v-*, kurį prieš *o* dažniausiai prideda pietų aukštaičiai, žr. Zinkevičius Z. LD, p. 188. Kai kurių rytų aukštaičių šnektų *vo* gali būti perdirbtas iš *va* pagal dalelytę (resp. jaustuką) *o*.

²⁰ Frenkelio nuomone, *ovà* taip pat yra pasidarytas iš jaustuko *o* ir dalelytės *va*, žr. Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Göttingen, 1962, Bd. 1, S. 519. Tačiau tos minties jis nebeplėtoja, kalbėdamas apie *avà* kilmę.

²¹ Žr. Fraenkel E. LEW, Bd. 1, S. 26.

²² Kartais atvira atomistika proteguojama net kritikos, o atomistiniai tyrinėjimai giriami kaip pasižymintys „metodo griežtumu ir gana įtikinančiomis išvadomis“, plg. Baltistica, 1980, t. 16(2), p. 181.

turėti dar du tolimojo rodymo narius **vas* ir **avas*. Rekonstruoti *currente calamo* galima daug ką, tik užmirštama, kad reikia įrodyti ir tų rekonstruotų formų funkcijas ir vietą sistemoje. Todėl čia būtina dar kartą įsakmiai pabrėžti, kad baltų kalbų deiktinių sistemų vidinė rekonstrukcija nerodo, jog baltų bendrosios epochos laikais ir vėliau būtų egzistavę įvardžiai **vas* ir **avas*.

Priėmus prielaidą, kad *ve*, *va*, *vei* yra veiksmažodžio *veiz(d)ėti*, o latvių *ve*, *vei* – **vei(z)dēt*, *vērties* imperatyvų redukcijos rezultatas, reikia pripažinti, kad ir Rytų Prūsijos lietuvių raštų deiktinių žodžių *anskat* „antai“, *taskat* „tai“, *šiskat* „štai“ antrasis dėmuo *-skat* yra ne neaiškios kilmės dalelytės *-ka-* darinys, kaip yra įsitikinę kai kurie autoriai²³, o veiksmažodžio *skatyti(s)* imperatyvo *skatyk* redukcijos rezultatas. Tokią mintį yra kėlęs ir J. Endzelynas²⁴, bet jis *-skat* siejo su latvių žodžiu *skatīt* „žiūrėti“. Tačiau veiksmažodį *skatyti(s)* vartojo ir Rytų Prūsijos lietuviai. Tai aiškiai rodo „Tiesos prieteliaus“ (1881 29, 1) sakiny su pusdalyviu, padarytu iš veiksmažodžio *skatyti*: *Vyrs vis aplink save besiskatydams*²⁵. Deiktiniai žodžiai su komponentu *-skat* dažniau vartojami Bretkūno raštuose, pvz.: [...] *fchiskat tawa gelbetoias Kristus* BP I 84; [...] *fchifskat thie binna ka afch fakiau* BP I 396; [...] *biloia* [...] *Petrui: Tafkat Wieschpats* BP I 409; [...] *mumus tafkat ira Diowo βodis* [...] BP II 350; [...] *tu tafkat effi krikfchtitas* BP I 303; *Anskat atėjo Sunamitienė* BB 2 Kar 4, 25 (LKŽ I 152), plg.: *Motrifchk tafkat funus tawa* MŽ 447₃₋₄ ir kt.

Minėto *anskat* struktūra rodo, kad jo pirmasis dėmuo gali būti deiktinis žodis *an(a)* „antai“ (plg.: *Ana, einna!* Leipalingis), prie kurio prisijungė redukuotas dėmuo *-skat*. Darybos atžvilgiu *anskat* (resp. *taskat*, *šiskat*) susisieja su kitu tos pačios reikšmės deiktiniu žodžiu *anavė* ← *ana* + *ve* Geistarai ir kt. Pagal *an(a)skat* susiformavo *taskat* ir *šiskat*, kurio pirmasis dėmuo *ši-* turimas ir prieveiksmėje *šičia*, plg.: *Schic ze girdi iei nori* BP I 25 ir kt.²⁶ Laikantis nuomonės, kad kalbami deiktiniai žodžiai yra susidarę iš *an(a)s*, *tas*, *šis* ir dalelytės *-ka-t*, sunku paaiškinti vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko desenantizavimąsi ir jo jungimąsi su nelabai aiškios kilmės ir reikšmės dalelyte *-ka-t*.

²³ Žr. Valeckienė A. Min. str. – LKK, t. 18, p. 85; Fraenkel E. LEW, Bd. 1, S. 11.

²⁴ Žr. Endzelins J. Darbu izlase. – Rīgā, 1974, s. 2, lpp. 498.

²⁵ Plg. dar *skatyti* „die Augen umherwerfen“, žr. Fraenkel E. LEW, Bd. 2, S. 798 (ir literatūrą); žr. ME, s. 3, lpp. 874.

²⁶ Kadangi deiktiniai žodžiai su *-ga* vartojami tik vakarinėse lietuvių šnektose, plg.: *aňsga* „antai“, *šisga* „štai“, *tasga* „štai“ Raudėnai (žr. Būga K. Rinktiniai raštai. – V., 1958, t. 1, p. 440), *aňsgatės* „antai“ Alsėdžiai, Gargždai, Grūšlaukis, Kretinga, galima daryti prielaidą, kad jų *-sga* yra kilęs iš *-ska* ← *skat* ← *skatyk*. Išnykus veiksmažodžiui *skatyti*, *taska(t)* ir kitų žodžių elementas *-ka* greičiausiai imtas interpretuoti kaip dalelytė, kurios *-k-* dėl to galėjo būti pakeistas *-g-* pagal formas su dalelytėmis *-g(u)*, *-g(i)*.

§ 3. Būdvardžių aukščiausiojo laipsnio analitinių formų intensifikatorių²⁷ *visų* (geriausias), *pats* (geriausias) kilmė abejonių nekelia. Abejotinų prielaidų daroma tik dėl kai kuriuose šnektose vartojamų intensifikatorių *kana* ir *kono*. Šiuos intensifikatorius kai kurie autoriai laiko dalelyčių *ka* + *na* resp. *ko* + *no* dariais²⁸, plg.: *kana puikiausias* Tverečius ir *konogreičiause* Vilkaviškis (BsV 189), *ko no sunkiausių* BsV 292 ir kt.

Remiantis sisteminio tyrinėjimo principais, aukščiausiojo laipsnio formų su intensifikatoriais *kana* ir *kono* negalima atsieti nuo tokių formų, kaip *kūnaibalč'aus'as* Ukmergė, *kuom nai plač'aus'a* Dieveniškės, *kuonaimel'aus'as*, *kuonaigraž'aus'a*²⁹. Greta šių formų kalbamosiose šnektose vartojama forma su intensifikatoriumi *nai-*, plg.: *naiger'aus'a*³⁰. Be abejo, *nai-* yra skolinys iš slavų kalbų, o aukščiausiasis laipsnis daromas slavų kalbų pavyzdžiu, plg.: bltr. *найб'ялейшы* „balčiausias“ ir lenkų *najlepszy* „gražiausias“ ir kt. Todėl kalbamosiose šnektose senajam aukščiausiojo laipsnio analitiniam modeliui (įvardžio *kas* kilmininkas, galininkas arba įnagininkas + būdvardžio aukščiausiojo laipsnio forma), plg.: *ko ger'aus'as* Šakiai; *ku'baikšč'aus'u* Tverečius; *kuom dzidz'aus'u* Gervėčiai; *kū pikč'ėufiuių* DP 176₃₉, maišantis su slavišku modeliu, įvardžio kilmininkas *ko*, galininkas *ku* (< **kan*) ir įnagininkas *kuo(m)* buvo pradėtas jungti ir prie naujosios formos su slavų *nai-*, t. y.

<i>ko ger'aus'as</i>	>	<i>ko nai ger'aus'as</i>
<i>nai ger'aus'as</i>		
<i>ku' ger'aus'as</i>	>	<i>ku' nai ger'aus'as</i>
<i>nai ger'aus'as</i>		
<i>kuo(m) ger'aus'as</i>	>	<i>kuo(m) nai ger'aus'as</i>
<i>nai ger'aus'as</i>		

Taip susiformavo nauji intensifikatoriai *ko nai*, *ku' nai* ir *kuo(m) nai*. Formų su intensifikatoriumi *kono* (plg.: *kono ger'aus'as* Adutiškis ir *konogreičiause* Vilkaviškis (BsV 189)) *ko-* yra ne dalelytė, o įvardžio *kas* kilmininkas, kaip formos *kū'naibalč'ausis* (Adutiškis) *ku'* yra vienaskaitos galininkas ar formos *kuom nai plač'aus'a* (Dieveniškės) *kuom* yra įnagininko forma, plg.: *ko ger'aus'as* (← kilm.

²⁷ Dėl termino intensifikatorius žr. Масленникова А. А. Семантико-функциональный анализ реляционных прилагательных: Канд. дис. — Л., 1980, с. 31.

²⁸ Žr. Valeckienė A. Min. str. — LKK, t. 18, p. 85 ir 88.

²⁹ Žr. Grinaveckienė E. Lietuvių ir slavų kalbų gramatinio kontaktavimo reiškiniai pietryčių Lietuvoje. — Kn.: Lietuvių kalbos gramatikos tyrinėjimai. V., 1969, p. 222.

³⁰ Žr. ten pat.

ko + *ger'aus'as*) Šakiai, Vilkaviškis³¹. Intensifikatoriaus *kono* -no ir *kana* -na gali būti iš *nai* dėl adaptacijos³² prie *ko*- resp. *ka*-, plg. neadaptuotą *nai*: *Ko nai geriausias* FrnS 36. Iš kilmininko **kā* (bet ne iš dalelytės) kildintinas ir *kana* dėmuo *ka*-, kurio -a- gali būti sutrumpėjęs nekirčiuotoje pozicijoje³³.

§ 4. Dalelyte *ko* negalima laikyti ir žodžius *kōtik* „vos ne“, *kone* „vos ne“, *nekō* „negu“, *niēko* (plg.: *Niēko žmogus*), *mažkō* „vos tik, ko tik“ sudarančio dėmens *ko*. Kad *mažkō* yra kilęs iš nežymimojo įvardžio (plg.: [...] *mažkas vienok jo teklausė* M. Valanč R II 82) kilmininko *maža* + *ko*, rodo tokie sakiniai: *Be mąža ko pilnas sykelis* Dusetos; *Be mąža ko būt patys sudegę* Valkininkai, plg.: vns. gal. *Kiaulės mąža ką didesnės už ežius* (LKŽ VII 966). Iš *maža* + *ką*, t. y. galininko, susiformavo pietų aukštaičių ir žemaičių prievaismis *mažką*, kurio antrojo dėmens -*ką* dalelyte niekas nelaiko, plg.: *Jis mažką didėnis už mane* Sasnava ir *sūnūs maškūš už tėva aukštėnis* Kuršėnai ir kt.

Tokie šnektų ir raštų pavyzdžiai, kaip [...] *bernas ką tik suvaldo arklius* LKŽ V 369; *Nešasi mažutį [...], ką tik tai gimusį vaikelį* LKŽ V 369; *Rudenį kuonė kiekvieną dieną lyja* Kražiai; *Vely prieš kalnelį andenėlis nešti, ne ką mylėjus panelė pamesti* Antalieptė (LKŽ VIII 632); *Verčiau pats nuveik ir pakalbėk, nė ką kitus siuntinėji* Dauškiai (LKŽ VIII 632) ir kiti, rodo, kad kalbamųjų žodžių vienas komponentas yra įvardžio *kas* galininkas *ką* arba įnagininkas *kuo*, o antrasis – dalelytė. Todėl ir žodžių *kōtik*, *konė*, *nekō* komponentas *ko* nelaikytinas dalelyte, o įvardžio *kas* kilmininku. Čia dar reikia pabrėžti, kad kilmininkas *ko*, galininkas *ką* ir įnagininkas *kuo* reikšme „vos“ gali būti vartojami ir be dalelytės *ne* su neigiamais veiksmažodžiais, plg.: [...] *maž ko neatėjo* Bt 342; *Bobos ko nepasiplovė* Pociūnėliai; *Ji ką neverkia [...]* LKŽ V 369 ir *Kuo nepatrūko bebėgdamas* Salantai, Šatės (LKŽ V 369) ir kt. Tie pavyzdžiai aiškiai rodo, kad įvardžio *kas* kalbamięji linksniai dalelytę *ne* yra gavę iš neigiamų veiksmažodžių, t. y. *Jo motina kuo neapalpo iš baimės* → *Jo motina kuonė apalpo iš baimės*.

§ 5. Negalima pritarti ir nuomonei, kad jungtuke *dēlto*, *delto* „tačiau, vis dėlto“ esąs ne kilmininkas, bet dalelytė *to*³⁴. Kad *to* nėra kilmininkas esą rodytų „variantai su -*tai(s)* vietoj -*to*: *dēltaī* Rm, *deltaī* Skp, Dsn, *dēltaīs* Ėr“³⁵. Tačiau čia išleidžiami iš akių du svarbūs dalykai: 1) kad daugelis jungtukų (kartu ir kalbamasis) yra kilę iš prievaismių; 2) kad, prievaismėjant junginiui *dēl to* (*dēl* + kilm. *to*),

³¹ Z. Zinkevičius *ko* kildina iš *kuo* (žr. Zinkevičius Z. LD, p. 89), tačiau *ko* čia gali būti ir sena kilmininko forma.

³² Dėl termino žr. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966, c. 32.

³³ Žr. Zinkevičius Z. LD, p. 69 (ir 32 žemėlapi).

³⁴ Žr. Valeckienė A. Min. str. – LKK, t. 18, p. 88.

³⁵ Žr. ten pat.

daugelyje šnektų vyko ir jo struktūrinė adaptacija prierieveiksmių struktūros, t. y. *dėl + to* → *dėltaĩ* ar *dėltaĩs* pagalrieveiksmių su *-ai* ar *-ais* modelį, plg.: *añdai* Geistarai, Antalieptė; *andai* Alksnėnai, Rodūnia ir *andais* Grūžiai; *wifadais* BP I 414; *čionais* Dusetos ir kt.

Jungtukų iš prepoziciškai arba postpoziciškai vartojamų prielinksnių, suaugusių su valdomomis įvardžių formomis, yra nemaža ir kitose indoeuropiečių kalbose. Pavyzdžiui, rusų kalbos jungtukas *zamo* „užtat“ kildinamas iš prielinksnio *za + mo* „tai“, o vokiečių *deswegen* < *des* (kilm.) + *wegen*, *deshalb* < *des* (kilm.) + *halb* „todėl“³⁶, plg. liet. *todėl* (< *to* (kilm.) + *dėl*) ir t. t. Savaime aišku, kad tokie dariniai su postpoziciškai ar prepoziciškai vartojamais prielinksniais resp. polinksniais turėjorieveiksmių reikšmę (plg.: *Delagi to dabar wifi ios wagas arda* PK 72₁₅₋₁₆), o tik vėliau šierieveiksmiai, netekę savo leksinės reikšmės, galėjo tapti jungtukais³⁷ arba dalelytėmis. Ne išimtis čia ir lietuvių jungtukas *dėlto* < *dėl + to* (kilm.), kuris iš pradžių turėjorieveiksmio reikšmę ir tik vėliau, netekęs savo leksinės reikšmės, tapo jungtuku, plg.: *Stenėjo, stenėjo, bet deltõ nemirė* Dusetos ir kt.³⁸

ON THE ORIGIN OF SOME DEICTIC WORDS, INTENSIFYING WORDS AND ADVERBS

Summary

The systematic investigation of the subject in question makes it possible to draw the following conclusions:

1. The deictic words *ve*, *va*, *vei* resp. *ave*, *ava* are not relic forms of the mystic pronouns **vas* resp. **avas*. In Lithuanian dialects the words *ve* and *vei* are reduced from the imperative *veiz(d)ėk* or *veiz(d)i* of the verb *veiz(d)ėti* "to look", in Latvian *vei* is reduced from the imperative **vei(z)di* resp. *ve* from *veries* (cf. *vērties* "to look"). The variant *va* has originated from *ve* in unstressed position. The deictic words *ava*, *ave* derive from the interjection *a* expressing astonishment combined with the words *va* or *ve*. The final component *-skat* of the form *anskat* "over there" (resp. *taskat* "there", *šiskat* "here"), which is used in East Prussian Lithuanian written records, is a survival of the reduced imperative *skatyk* of the former verb *skatyti(s)* "to look", i. e. *an(a)* "over there" + *skat* "look", cf. *anavė* ← *ana* "over there" + *vė* "look" Geistarai, etc.

2. The initial components *ko*, *ka* of the intensifying words *kono*, *kana* are not particles originally, they are genitives of the pronoun *kas* "who". The final components *-no* and *-na* should be interpreted as an adaptation of the Slavonic *nai*, cf. Russ. *наихудший*, Pol. *najlepszy* to the Lithuanian forms *ko* and *ka*. The component *ka* is reduced from **kā* in unstressed position.

3. The components *ko* resp. *to* of the adverbs *kõtik*, *konė*, *niẽko*, *nekõ* as well as the conjunction *deltõ* are not particles originally, they are genitives of the pronouns *kas* and *tas*.

³⁶ Plg. Майтинская К. Е. Местоимения в языках разных систем. — М., 1969, с. 131.

³⁷ Ten pat, p. 128—131.

³⁸ Gana dirbtinis yra latviųrieveiksmio *tagad* „dabar“ kildinimas iš dalelyčių (žr. Valeckienė A. Min. str. — LKK, t. 18, p. 82—83) jau vien dėl to, kad latviųrieveiksmių *šogad* „šiemet“, *viņ(u)gad* „anais metais“ antrasis dėmuo yra žodžio *gads* „metai“ šaknis. Jau J. Endzelynas latvių *tagad* pagrįstai kildino iš **tagadi*, kurį siejo su slavų *togda* < **togoda* „dang“, žr. Endzelin J. Lettische Grammatik. — Rīgā, 1922, S. 78; ME, s. 4, lpp. 122—123.